

Gayten-LGBT
Centar za promociju LGBTIQ prava

Gayten-LGBT, Centar za promociju LGBTIQ prava
Prekinimo ćutanje!
Izveštaj monitoringa diskriminacije i
zločina iz mržnje nad trans* osobama
2015.

Izdavač: Gayten-LGBT, Centar za promociju LGBTIQ prava
Autorka teksta: Jelena Vidić
lektura: Milica Jeremić
Stručni komentari: Milan Đurić, Milica Jeremić
Prelom: Aco Popadić
Dizajn korica: Vladimir Opsenica
Štampa: Standard 2
Tiraž: 250
Štampanje ovog izveštaja podržala je
organizacija Transgender Europe.

ISBN

GAYTEN-LGBT
Centar za promociju LGBTIQ prava

Prekinimo ćutanje!

Izveštaj monitoringa diskriminacije i zločina
iz mržnje nad trans* osobama

Beograd, 2015.

Sadržaj

1. Informacije o projektu	7
1.1. ProTrans projekat	7
1.2. ProTrans projekat u Srbiji	8
2. Položaj trans* osoba u Srbiji	13
2.1. Antidiskriminaciono zakonodavstvo	13
2.2. Važnost pravnog priznanja rodnog identiteta	15
2.3. Pravno priznanje rodnog identiteta - trenutna situacija u Srbiji	16
2.4. Predlog rešenja - Model zakona o rodnom identitetu	19
2.5. Trans* osobe i seksualni rad	19
2.6. Položaj transpolnih osoba u zdravstvenom sistemu	21
2.7. Trans* osobe i mediji	24
3. Analiza prijavljenih slučajeva	29
3.1. Osnovne informacije o slučajevima	29
3.2. Slučajevi diskriminacije nad trans* osobama	30
3.3. Slučajevi direktnog nasilja nad trans* osobama	34
3.4. Nasilje nad trans* osobama koje se bave uličnim seksualnim radom	37
Monitoring zločina iz mržnje i diskriminacije nad trans* osobama	41
4. Preporuke	45
5. O organizaciji Gayten-LGBT	49
6. Reference	51

1. Informacije o projektu

1.1. ProTrans projekat

ProTrans projekat realizovala je organizacija Transgender Europe u saradnji sa organizacijama iz pet zemalja istočne i jugoistočne Evrope: Srbijom, Moldavijom, Turskom, Kirgistanom i Mađarskom. Tri osnovna cilja projekta su:

(1) monitoring diskriminacije i zločina iz mržnje nad trans* osobama¹ i podizanje kapaciteta partnerskih organizacija da razviju metodologiju i veštine za sistematsko bavljenje ovom aktivnošću; (2) podrška trans* osobama u vidu psiho-socijalne podrške i pravnih konsultacija; i (3) javno zagovaranje zasnovano na činjenicama kod lokalnih i međunarodnih institucija sa ciljem povećanja vidljivosti trans* osoba, edukacije donosilaca odluka o diskriminaciji i zločinima iz mržnje počinjenim nad trans* osobama i unapređenje položaja trans* osoba. Kao

1. Pojam trans* je krovni pojam koji se odnosi na osobe kod kojih postoji razlika između doživljaja i izražavanja rodnog identiteta i pola koji im je pripisan po rođenju. Ovaj pojam obuhvata veći broj različitih identiteta: transpolne osobe (osobe koje žele da prođu kroz proces hormonskog i hirurškog usklađivanja tela s rodnim identitetom, odnosno da „promene pol“), transrodne osobe (osobe koje svoj rodni identitet i njegovo izražavanje ne vezuju za proces usklađivanja) i osobe koje se rodno ne konformiraju, odnosno osobe koje se nalaze između ili izvan binarne podele rodnih uloga. Ovde spadaju i krosdreseri, rodnokvir osobe, arodne i birodne osobe, itd.

podršku zagovaračkim aktivnostima, kako sopstvenim, tako i organizacija-učesnica u projektu, TGEU će objaviti zajednički izveštaj o monitoringu diskriminacije i nasilja nad trans* osobama u kome će se nalaziti i poglavlja-izveštaji zemalja-učesnica, a svaka organizacija će objaviti i izveštaj na lokalnom jeziku.

1.2. ProTrans projekat u Srbiji

ProTrans projekat u Srbiji realizovala je organizacija Gayten-LGBT, koja od 2006. godine radi s trans* osobama, kako kroz pružanje direktne podrške, tako i kroz aktivnosti usmerene ka unapređenju položaja trans* osoba, putem saradnje s domaćim i međunarodnim organizacijama i institucijama.

Podaci o diskriminaciji i nasilju nad trans* osobama prikupljeni su u periodu od 1. februara 2014. do 15. jula 2015. godine, putem onlajn upitnika za prijavljivanje incidenata, prijavljivanjem putem postojećih servisa organizacija i praćenjem medija. U izveštaj su uključeni i podaci o nasilju nad trans* osobama koje se bave seksualnim radom koje je u periodu trajanja projekta prikupila organizacija Sloboda prava.

Tokom ProTrans projekta tim organizacije kreirao je onlajn instrument za monitoring diskriminacije i zločina iz mržnje nad trans* osobama i bazu za unos i obradu podataka. Instrument i baza podataka omogućili su da se dosadašnje višegodišnje praćenje diskriminatornih i nasilnih incidenata odvija na sistematičniji način i olakšali obradu dobijenih podataka.

Pored toga, tim organizacije izradio je i distribuirao flajere namenjene trans* osobama koji sadrže objašnjenje pojma

zločina iz mržnje i poziv da se informacije prijave organizaciji Gayten-LGBT.

Instrument se nalazi na sajtu organizacije (<http://www.transserbia.org/vesti/739-monitoring-kršenja-ljudskih-prava-i-zlocina-iz-mrznje-nad-lgbtiq-osobama>), kao i na internet-prezentacijama prijateljskih organizacija. Pored mogućnosti za anonimno prijavljivanje incidenata putem onlajn obrasca, trans* osobama je ponuđena mogućnost da prijavu izvrše i putem telefona i mejla, kao i da dobiju besplatnu pravnu i psihološku podršku. Međutim, najveći deo slučajeva organizaciji je prijavljen putem servisa koje pruža trans* osobama - LGBTIQ SOS telefona, grupe podrške i individualnih konsultacije uživo, putem telefona, mejla, Skajpa i Fejsbuka. Podatak da je najveći broj slučajeva prijavljen putem servisa, često bez prvobitne namere da se prijavljivanje uopšte obavi, ukazuje na nizak stepen motivisanosti trans* osoba da prijavljuju slučajeve diskriminacije i zločina iz mržnje, kako organizacijama, tako i institucijama², kao i da su dobijeni rezultati, mada veoma ilustrativni, samo vrh ledenog brega nasilja i diskriminacije kojima su trans* osobe u Srbiji izložene³. Razlozi za nizak stepen prijavljivanja su brojni: nepoverenje u policiju i institucije, loša iskustva s prethodnim pokušajima prijavljivanja incidenata nadležnim organima, strah od

2. Od ukupnog broja prijavljenih incidenata, jedan je prijavljen policiji, a u jednom slučaju je podneta žalba Poverenici za zaštitu ravnopravnosti.

3. Niska stopa prijavljivanja događaja najpre organizacijama civilnog društva, a zatim i institucijama (oko 10%) dobijena je i u Istraživanju nasilja nad LGBTIQ populacijom u Srbiji iz 2006. godine (Beograd: Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava), kao i u istraživanjima u drugum zemljama.

retraumatizacije, uverenje da prijava ništa neće promeniti, itd. Mada je ponuđena mogućnost psihološke podrške osobama koje su doživele nasilje, trans* osobe su se mahom obraćale za konsultacije zbog problema u porodičnim i partnerskim odnosima, procesa autovanja i upućivanja na lekare, dok su se pravne konsultacije odnosile na teškoće pri pokušaju pravnog priznanja rodnog identiteta.

Prilikom razmatranja slučajeva diskriminacije i nasilja kojima su izložene trans* osobe incidente možemo grupisati u dve široke kategorije: slučajeve strukturalnog nasilja i slučajeve direktnog nasilja. Za bolje razumevanje strukturalnog nasilja neophodno je razumeti pravni položaj trans* osoba u Srbiji: antidiskriminaciono zakonodavstvo, ne/postojanje zakonske regulative za pravno priznanje rodnog identiteta i zaštitu prava trans* osoba u drugim oblastima života, pitanje regulisanja seksualnog rada i položaj trans* osoba unutar sistema zdravstvene zaštite. Slučajevi direktnog nasilja prevashodno su manifestacija transfobije i homofobije (odnosno rodne i seksualne predrasude), a zabrinjavajući su i slučajevi javnog govora mržnje koji ne nailaze u dovoljnoj meri na osudu javnosti i institucija. Imajući u vidu višestruku ranjivost i marginalizovanost trans* osoba koje se bave seksualnim radom na ulici, poseban deo izveštaja bavi se analizom incidenata koje je prijavila organizacija Sloboda prava.

Saradnja sa Slobodom Prava

Tokom projekta potpisan je memorandum o saradnji između organizacija Gayten-LGBT i Slobode prava, sa ciljem monitoringa diskriminacije i zločina iz mržnje nad trans* osobama koje se bave seksualnim radom.

Sloboda prava je grassroots organizacija nastala 2011. godine na inicijativu seksualnih radnika/ca - parnjačkih edukatora/ki u okviru grupa samopomoći u drop-in centru za seksualne radnike/ce Asocijacije za borbu protiv side JAZAS. Organizaciju vode seksualni radnici/e uz podršku aktivista/kinja za prava seksualnih radnika/ca. Osnovni ciljevi organizacije su zaštita ljudskih prava osetljivih grupa i pružanje podrške sa fokusom na osnaživanju i poboljšanju položaja osoba koje se bave seksualnim radom za borbu za zaštitu svojih prava, kao i podizanje svesti javnosti i donosilaca odluka o problemima nasilja i diskriminacije osoba koje se bave seksualnim radom u Srbiji, s krajnjim ciljem depenalizacije/dekriminalizacije seksualnog rada. Pored monitoringa diskriminacije i zločina iz mržnje protiv trans* osoba koje se bave seksualnim radom, saradnja će uključivati kako direktnu podršku, tako i edukativne radionice o temama relevantnim za trans* osobe i radionice o LGBTQI identitetima.

2. Položaj trans* osoba u Srbiji

2.1. Antidiskriminaciono zakonodavstvo

Pravnu zaštitu od nasilja i diskriminacije po osnovu rodnog identiteta u zakonodavstvu Republike Srbije pružaju Ustav, Krivični zakonik i Zakon o zabrani diskriminacije.

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine u članu 21 propisuje da su pred Ustavom i Zakonom svi jednaki i da svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu bez diskriminacije. U skladu sa tim je i član 2 stava 1 **Zakona o zabrani diskriminacije**, kojim se kao diskriminacija određuje „neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (...) u odnosu na lica ili članove grupe (...), a koje se zasniva na ličnim svojstvima (...)“; među kojima se nalazi i rodni identitet. U delu posvećenom posebnim slučajevima diskriminacije, u članu 20, koji se odnosi na diskriminaciju pola, zabranjuje se uskraćivanje prava ili javno ili prikriveno priznavanje pogodnosti u odnosu na pol ili zbog promene pola. Međutim, mada se diskriminacija zbog seksualne orijentacije navodi kao poseban oblik diskriminacije, to nije slučaj s diskriminacijom na osnovu rodnog identiteta. Ovaj trend (delimične) nevidljivosti rodnog identiteta prisutan je i u drugim zakonskim aktima koji sadrže antidiskriminacione odredbe koje uključuju seksualnu orijentaciju - od osam zakona koji zabranjuju diskriminaciju na

osnovu seksualne orijentacije, samo jedan kao osnov navodi i rodni identitet¹.

Dopune Krivičnog zakonika Republike Srbije iz decembra 2012. godine uvode institut zločina iz mržnje u članu 54a, gde se u delu Posebna okolnost za odmeravanje kazne za krivično delo učinjeno iz mržnje navodi i rodni identitet². Međutim, ova otežavajuća okolnost do sad nije primenjena za zločin iz mržnje po osnovu rodnog identiteta.

Pitanjem rodnog identiteta i zaštite i unapređenja položaja trans* osoba bavi se i Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije Kancelarije za ljudska i manjinska prava Republike Srbije (2013). Strategija naglašava važnost pravnog priznanja rodnog identiteta, odnosno priznavanja novostečenog pola i novog imena radi obezbeđivanja pravnog kontinuiteta i prepoznaje da uskraćivanje ovog prava dovodi do uskraćivanja brojnih drugih prava, uključujući i pravo na rad, školovanje, bračne i porodične odnose itd, dok prateći Akcioni plan (2014) eksplicitno zahteva usvajanje Zakona o rodnom identitetu sa ciljem regulisanja položaja trans* osoba.

1. Zabrana na osnovu seksualne orijentacije pominje se u Zakonu o radu, Zakonu o visokom obrazovanju, Zakonu o radiodifuziji, Zakonu o javnom informisanju, Zakonu o mladima, Zakonu o zdravstvenom osiguranju, Zakonu o socijalnoj zaštiti, Zakonu o učeničkom i studentskom standardu; ali se zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta nalazi samo u članu 5 Zakona o mladima.

2. „Ako je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi ili verispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će oceniti kao otežavajuću okolnost, osim ako ona nije propisana kao obeležje krivičnog dela.“

2.2. Važnost pravnog priznanja rodnog identiteta

Pitanje pravnog priznanja rodnog identiteta (*legal gender recognition*) specifično je za osobe trans* identiteta³, a nemogućnost pravnog priznanja rodnog identiteta na negativan način utiče na praktično sve sfere njihovog života. Sve dok se u dokumentima nalaze ime, oznake pola i JMBG koji odgovaraju polu pripisanom po rođenju, a ne njenom rodnom identitetu i izražavanju, trans* osoba se nalazi u situaciji prisilnog autovanja svaki put kad treba da pokaže bilo koji od dokumenata koji sadrže te podatke - ličnu kartu, zdravstvenu knjižicu, vozačku dozvolu, pasoš, legitimaciju za prevoz, radnu knjižicu, diplomu srednje škole ili fakulteta, itd. Zato je pravno priznanje rodnog identiteta povezano sa socio-ekonomskim statusom trans* osobe i može imati negativne posledice na praktično sve oblasti života - obrazovanje, rad i zapošljavanje, bračni i porodični život, pristup zdravstvenoj zaštiti, mentalno i fizičko zdravlje itd.

Na značaj brzog, efikasnog i transparentnog pravnog priznanja rodnog identiteta za trans* osobe ukazuje i organizacija Transgender Europe - 73% ispitanih trans* osoba smatra da bi im jednostavnija procedura priznavanja rodnog identiteta omogućila prijatniji život (Kohler et al, 2013). U skladu s ovim

3. Kada se govori o problemima LGBT osoba, uglavnom se govori o teškoćama, diskriminaciji i nasilju koje se dešava osobama čija je seksualna orijentacija drugačija od heteroseksualne, dok specifičnosti položaja osoba koje se identifikuju kao T, odnosno kod kojih je ključna reč rodni identitet, ostaju neimenovane. Rodni identitet i seksualna orijentacija predstavljaju dve važne, ali različite kategorije, pri čemu trans* osobe mogu biti homoseksualne, biseksualne, panseksualne i heteroseksualne.

podatkom su i rezultati našeg *Istraživanja problema transeksualnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije* (Zulević, 2012) u kome trans* osobe, pored različitih problema s kojima se u svim navedenim oblastima života susreću, upravo teškoće pri pravnom priznanju rodnog identiteta izdvajaju kao svoj najveći problem. Pored odugovlačenja, proglašavanja nenadležnosti ili upućivanja na vanparnični postupak, trans* osobe su izložene i ozbiljnijim zloupotrebama, pa je tako jedna osoba po okončanju procesa hormonalno-hirurškog usklađivanja upućena na lekara sudске medicine kako bi se utvrdilo da li je „zaista promenila pol“ (Zulević, 2012).

2.3. Pravno priznanje rodnog identiteta - trenutna situacija u Srbiji

U Srbiji u ovom trenutku ne postoji zvanična procedura za pravno priznanje rodnog identiteta. Iako Porodični zakon daje pravo na promenu ličnog imena osobi koja je navršila petnaest godina života i koja je sposobna za rasuđivanje, kao i detetu sa navršenih deset godina uz saglasnost roditelja (odredba 346, stav 1), opštinski i gradski organi po pravilu odbijaju da izvrše promenu imena u ime koje je karakteristično za pol različit od onog koji je upisan u ličnim ispravama. Ova praksa trans* osobe stavlja pred dva izbora: ili da uzmu rodno neutralno ime, ili da promenu imena zatraže tek po završetku hirurškog usklađivanja tela s rodnim identitetom. Kada je reč o promeni oznake pola, Pavlović u svojoj analizi Zakona o matičnim knjigama zaključuje da

„iz citiranih relevantnih odredbi (...) proizlazi da ne postoji jasna instrukcija o tome kako postupati u slučajevima kad transpolna osoba u fazi postoperativnih zahvata traži izmenu oznake pola u izvodu iz matične knjige rođenih“ i navodi da je sama praksa veoma raznolika⁴ (Pavlović, 2013, str. 5).

Za razumevanje ne/mogućnosti pravnog priznanja rodnog identiteta u Srbiji važne su i odluka Ustavnog suda Žalba Ustavnom sudu UŽ-3238/2011 i odluka Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, obe iz 2012. godine.

Žalba Ustavnom sudu podneta je zbog diskriminacije opštinske uprave na osnovu pola. Naime, opštinska uprava je donela zaključaj o stvarnoj nenadležnosti da odluči o zahtevu transpolne osobe za promenu podataka o polu. Ustavni sud u svojoj odluci UŽ-3238/2011 od 8. marta 2012. godine zaključuje da je opština time povredila pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti podnosioca žalbe, kao i pravo na poštovanje privatnog života. Takođe, u ovoj odluci se navodi da je opštinska/gradska uprava, odnosno matičar kao ovlašćeno lice, jedini nadležan organ koji može izvršiti upis, a time i promenu podataka u matič-

4. Pavlović navodi da se postupanja mogu klasifikovati u tri grupe: (1) izmena oznake pola tretira se kao zahtev za ispravku greške u matičnim knjigama, a na osnovu medicinske dokumentacije; (2) opštinske i gradske uprave traže mišljenje nadležnog ministarstva za pitanja uprave, čije je mišljenje da je ovu izmenu moguće izvršiti samo na osnovu pravosnažnog rešenja nadležnog suda donetog u vanparničnom postupku; (3) opštinske/gradske uprave traže mišljenje nadležnog ministarstva za pitanja uprave, koje smatra da je izmenu moguće izvršiti samo na osnovu pravosnažnog rešenja nadležnog suda donetog u vanparničnom postupku, a pošto se sud oglasio apsolutno nenadležnim, i opštinske/gradske uprave čine isto i odbacuju zahtev.

noj knjizi rođenih, venčanih i umrlih, kao i da se dokumentacija druge zdravstvene ustanove o tome da je u njoj nad određenom osobom izvršena hirurška intervencija promene pola ranije upisanog u matičnu knjigu, ne može smatrati nepotpunom.

Drugi važan slučaj je žalba podneta Poverenici za zaštitu ravnopravnosti zbog odbijanja Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu da se zbog promene imena, posle promene pola koja je nastupila nakon sticanja diplome, izvrši ispravka diplome i izda nova diploma u kojoj će biti navedeno novo ime te osobe⁵. Poverenica za zaštitu ravnopravnosti u mišljenju navodi da je time izvršena posredna diskriminacija osobe na osnovu njenog ličnog svojstva - pola, zabranjena članom 7. Zakona o zabrani diskriminacije i preporučuje Pravnom fakultetu da bez odlaganja preduzme sve potrebne mere koje će omogućiti da se M. Đ. i drugim osobama koje su posle sticanja diploma promenile ime zbog promene pola, na njihov zahtev izdaju nove diplome i druge javne isprave čije je izdavanje u nadležnosti fakulteta, u kojima će biti navedeno njihovo novo ime, poštujući domaće i međunarodne standarde u domenu zaštite transpolnih osoba od svih oblika diskriminacije.

5. Mišljenje i preporuka Poverenika za zaštitu ravnopravnosti povodom pritužbe M.Đ. protiv Pravnog fakulteta zbog diskriminacije na osnovu pola u oblasti pružanja usluga, del. br. 202, datum 24. 2. 2012.

2.4. Predlog rešenja - Model zakona o rodnom identitetu

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana Republike Srbije 2012. godine formirali su Radnu grupu za analizu propisa od značaja za transpolne osobe, u čijem sastavu su se nalazili/e i članovi/ce i saradnici/e organizacije Gayten-LGBT. Nakon detaljne i sveobuhvatne analize i pisanja Preporuka, članovi/ce radne grupe nastavljaju svoj rad u okviru organizacije Gayten-LGBT i u novembru 2013. godine predstavljaju Model zakona o rodnom identitetu koji za cilj ima zaštitu i unapređenje prava trans* osoba. Model zakona o rodnom identitetu uređuje pravo na izražavanje rodnog identiteta i pravno priznanje rodnog identiteta, zabranu diskriminacije po osnovu rodnog identiteta, prava trans* osoba i način ostvarivanja i zaštite tih prava, a naročito prava na dostupnost zdravstvene zaštite, prava na obaveštenje i pristanak, prava iz radnog odnosa, prava na osiguranje, prava na bračni i porodični život i prava na zaštitu ličnih podataka. Autorke zakona su Slavoljupka Pavlović, docentkinja Jelena Simić i profesorka Zorica Mršević. Zakon je dostupan na sajtu organizacije www.transserbia.org.

2.5. Trans* osobe i seksualni rad

Trans* osobe koje se bave uličnim seksualnim radom predstavljaju jednu od najmarginalizovanijih grupa u Srbiji. Trans* osobe se bave seksualnim radom iz različitih razloga: baljenje seksualnim radom može biti pitanje ličnog izbora, posledica

nemogućnosti pronalaženje drugog izvora prihoda koji će im omogućiti da prežive, način da se zaradi novac za hormonsku terapiju i hirurške intervencije. U posebno teškoj situaciji nalaze se trans* osobe romskog porekla kao višestruko ranjiva i marginalizovana grupa koja se suočava s diskriminacijom i nasiljem zbog svog rodnog identiteta, etničkog porekla, bavljenja seksualnim radom i siromaštva, i za koje je često jedina podrška koju dobijaju upravo podrška drugih trans* seksualnih radnica. Mada je danas proces hormonsko-hirurškog usklađivanja uređen pravilnikom i delimično finansiran iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja (a samim tim i finansijski pristupačniji), njegova dostupnost određenim grupama trans* osoba je i dalje upitna zbog problema s ličnim dokumentima i generalnog nepoverenja u institucije.

U Srbiji se seksualni rad, odnosno prostitucija, pominje u članu 14 Zakona o javnom redu i miru. Prema ovom članu, „ko se odaje prostituciji ili ko ustupa prostorije radi prostitucije - kazniće se kaznom zatvora do trideset dana“⁶. Mada, zakonski gledano, osoba može da se tereti za ovo delo samo ukoliko je uhvaćena na delu ili ukoliko postoji pisana izjava kojom ona, klijent/kinja ili svedok/inja potvrđuje da je došlo do razmene seksualnih usluga za novac, u praksi se osobe hapse samo zato što se nalaze na mestima na kojima policija zna da se obavlja seksualni rad, a zatim se od njih nakon privođenja traži da pišu izjavu u kojoj priznaju da su se bavile seksualnim radom, koja se zatim koristi protiv njih na sudu⁷.

6. Ovo je jedini prekršaj u Zakonu o javnom redu i miru za koji je obavezna zatvorska kazna.

7. Situacija je paradoksalna zato što bi potpisivanje izjave trebalo da se

Takođe, penalizacija prostitucije osobe koje se bave seksualnim radom stavlja u dodatno nepovoljan položaj - mada su izložene nasilju od strane klijenata, prolaznika, partnera i članova/ica porodice, one te incidente ne prijavljuju policiji, kako ne bi bile gonjene zbog bavljenja prostitucijom. Poseban problem pri prijavljivanju incidenata i traženju zaštite predstavlja nasilje koje trans* seksualne radnice doživljavaju od strane policije.

2.6. Položaj transpolnih osoba u zdravstvenom sistemu

U Beogradu je 1989. godine neformalno osnovan Beogradski tim za polni identitet, čiji osnivači su bili Savo Perović, hirurg, Zoran Rakić, psihijatar i Dragoljub Slijepčević i Svetlana Vujović, endokrinolozi. Uprkos ranijim brojnim teškoćama i lošim iskustvima trans* osoba u vezi sa radom nekih osoba iz ovog tima, danas je ovaj tim poznat u svetu po svojoj stručnosti i, pored gostovanja na inostranim univerzitetima i klinikama, trans* osobe iz drugih zemalja dolaze u Beograd radi hirurškog usklađivanja tela s rodnim identitetom.

Mada je rad s trans* osobama u Srbiji započeo pre punih dvadesetšest godina, zabrinjavajuće je što tokom tog perioda nije došlo do značajnijeg unapređenja njihovog pravnog položaja (pre svega kad je reč o pravnom priznanju rodnog identiteta), dok je sam proces usklađivanja tela s rodnim identitetom, kao i

tretira kao olakšavajuća okolnost, a u praksi se koristi kao jedini osnov za izricanje zatvorske kazne zbog bavljenja seksualnim radom.

mogućnost finansiranja dve trećine troškova hirurškog usklađivanja iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja zakonski regulisan tek 2012. godine.

Naime, rešenjem od 13. marta 2012. godine, Ministarstvo zdravlja formira Republičku stručnu komisiju za lečenje transrodnih poremećaja. Dokumentima ove Radne grupe regulisan je samo proces potpune promene pola (neophodno je ispunjavanje svih koraka), a patologizacija trans* identiteta očigledna je, kako u samom nazivu komisije, tako i u naglašavanju da je u pitanju lečenje transrodnih *poremećaja*, koje se finansira iz budžeta ukoliko su prisutne *medicinske indikacije*⁸.

Patologizacija je prisutna i u samom procesu usklađivanja tela s rodnim identitetom. Naime, pravilnikom se propisuje obavezan prolazak kroz sva tri koraka (tzv. trijadnu terapiju), pri čemu prvi obuhvata psihijatrijsku procenu i praćenje u trajanju od najmanje godinu dana. Nakon dobijanja saglasnosti psihijatra (koje obavezno uključuje utvrđivanje postojanja *poremećaja* rodnog identiteta, odnosno dijagnozu F 64.0 transeksualizam), osoba može započeti endokrinološki tretman. Za treći korak - hirurško usklađivanje tela s rodnim identitetom - neophodna je saglasnost endokrinologa i oba psihijatra. Takođe, pored propisanih zdravstvenih ustanova u kojima se mogu koristiti „usluge procesa promene pola iz medicinskih indikacija“, navedenih operativnih procedura, rezultata analiza i ispitivanja koje je potrebno uraditi, u standardima su navedeni i kriterijumi koje je potrebno ispuniti za uključivanje u program promene

8. U daljem tekstu ćemo za ovo telo koristiti naziv Republička komisija za transrodna stanja.

pola iz medicinskih indikacija: da je osoba starija od 18 godina; da poseduje potvrdu o poremećaju polnog identiteta od najmanje dva psihijatra, a nakon praćenja koje traje najmanje godinu dana, i da je osoba na odgovarajućoj supresivno-supstitucionoj hormonskoj terapiji najmanje godinu dana pre podnošenja zahteva.

Iste godine je izmenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju članom 45 propisano da se iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja za „promenu pola iz medicinskih indikacija“ obezbeđuje najmanje 65% od cene zdravstvene usluge, dok preostalih 35% finansira sam pacijent. Pitanje troškova doživotnog hormonskog tretmana nije zakonski regulisano, a čest problem za trans* osobe predstavljaju nestašice hormona na tržištu⁹, kao i pojava falsifikovanih preparata, zbog čega se Gayten-LGBT nekoliko puta obraćao Galenici a.d .

Takođe, zdravstveni sistem u Srbiji, kao i važeća Međunarodna klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja ICD-10, od širokog spektra trans* identiteta prepoznaju samo transpolne osobe, i to kao mentalni poremećaj. Naime, u okviru poremećaja polnog identiteta pod šifrom F64.0 nalazi se transseksualizam, odnosno „želja osobe da živi i bude prihvaćena kao osoba suprotnog pola, što je obično praćeno doživljajem nelagodnosti i neadekvatnosti u vezi sa sopstvenim anatomski polom, sa željom da se ostvari hormonski tretman i hirurški zahvat, da bi se telo što više uskladilo s preferiranim polom” (ICD-10, str. 193).

9. Neplanirani prestanak uzimanja hormona osobu može uvesti u menopauzu/andropauzu, uz brojne prateće teškoće.

Uprkos očiglednoj patologizaciji trans* identiteta u zdravstvenom sistemu Srbije, neophodno je istaći da je odjek međunarodnih nastojanja za depatologizacijom trans* identiteta primetan i kod članova/ica tima za rodni identitet. Naime, u decembru 2014. godine Gayten-LGBT objavio je prevod sedme verzije *Standarda nege transpolnih, transrodnih i osoba koje se rodno ne konformiraju* Svetskog udruženja profesionalaca za transrodno zdravlje, u kome se jasno pravi razlika između rodno nesklada, koji po sebi nije patološki, i rodne disforije kao specifičnog oblika distresa. Takođe, poslednja verzija Standarda nege ističe „fleksibilnost, minimalne zahteve, dozvolu za odustupanje i uklapanje u jedinstvene okolnosti, naglašavanje značaja informisanosti po pitanju izbora i vrednosti pristupa koji će umanjiti štetu¹⁰” (WPATH, 2014, str. 10). Posebno je ohrabrujuće što su značajnu ulogu u pripremi srpskog prevoda imale psihijatrice koje rade sa trans* osobama, i koje su članice Republičke komisije.

2.7. Trans* osobe i mediji

Mada je u poslednjih nekoliko godina došlo do veće prisutnosti trans* osoba u medijima, način na koji mediji izveštavaju o njima uglavnom je senzacionalistički. Suprotno smernicama za izveštavanje o trans osobama¹¹ mediji u Srbiji koriste

10. Citat preuzet iz Uvoda Dragane Duišin.

11. Trans media watch - <http://transmediawatch.org.uk>; Transgender Equality Network Ireland - <http://www.teni.ie/attachments/45fa6ea3-58d1-4969-be19-681472068ac6.PDF>; National Union of Journalist <https://www>.

problematičnu terminologiju ili loš prevod (promena pola umesto usklađivanje tela s rodnim identitetom; bigender se prevodi kao bipolarni (afektivni) poremećaj, umesto birodnost¹²), skoro po pravilu se navodi (i naglasak stavlja na) prethodno ime i identitet osobe, tekstovi su pisani senzacionalistički¹³, uz negativan stav prema trans* osobama¹⁴, a u nekim slučajevima je prisutan i govor mržnje¹⁵.

Slučaj transfobičnog govora mržnje koji je dospao i u svetске medije¹⁶ jeste izjava mitropolita Srpske pravoslavne crkve

nij.org.uk/documents/nij-guidelines-on-lgbt-reporting/; GLAAD <http://www.glaad.org/reference/transgender>

12. „On nikada ne zna da li će se probuditi kao muškarac ili kao žena”, Blic žena, <http://zena.blic.rs/Porodica/28431/On-nikada-ne-zna-da-li-ce-se-probuditi-kao-muskarac-ili-kao-zena>

13. Ovo su samo neki od primera: „Promenio pol: Andrej Pejić se operisao i postao Andreja”, Story, <http://www.story.rs/vesti/svet-poznatih/42701-promenio-pol-andrej-pejic-se-operisao-i-postao-andreja.html>; „Ovo je Nataša Maza pre promene pola”, Alo, <http://arhiva.alo.rs/v-i-p/paparazzo/ovo-je-natasa-maza-pre-promene-pola-foto/9773>; „Upoznajte Kejtlin: Brus Džener konačno promenio pol!”, Cosmopolitan, <http://www.cosmopolitan.rs/celebrity/informer/19571-neverovatno-pogledajte-kako-brus-dzener-izgleda-u-zenskoj-ulozi.html>; „Major bi da bude žena”, Vesti online, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/463820/Major-bi-da-bude-zena>; „Bivši pripadnik Nacionalnog stroja menja pola”, N1, <http://rs.n1info.com/a79402/Vesti/Bivsi-pripadnik-Nacionalnog-stroja-menja-pol.html>

14. „Major bi da bude žena”, *ibid*

15. „Amfilohije: Poplave su opomena zbog Končite Vurst, to je „dokaz da nas Bog još voli””, Blic, <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/466547/Amfilohije-Poplave-su-opomena-zbog-Koncite-Vurst-to-je-dokaz-da-nas-Bog-jos-voli>

16. „Conchita Wurst caused Balkan floods after Eurovision win, say church leaders”, The Telegraph, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/serbia/10850219/Conchita-Wurst-caused-Balkan-floods-after-Euro>

Amfilohija (Radovića) o pobjedi Končite Vurst na Eurosongu 2014. Naime, nepunih nedelju dana nakon finala Eurosonga Srbiju su zahvatile katastrofalne poplave. Komentarišući prirodnu katastrofu u intervjuu za Novu TV, Amfilohije izjavljuje da bog koristi poplave da pozove ljude da se pokaju i da su one božju podsetnik zbog pobjednice ovogodišnjeg Eurosonga¹⁷.

Pazite, u ovom trenutku, šta se događa u Evropi? Ko dobija prvenstvo? To je ta nesrećnica, taj nesretnik, ne znam ni kako se zove, koji se afirmiše kao Isus, pazite (...) i time se propagira razaranje ljudske prirode, ljudskoga bića, i to se postavlja na pijedestal, na uzor mnogim pokolenjima, generacijama. Kao što i sada, priprema se ponovo ta parada, takozvana srama, koja je u dubinama razaranje hrišćanskog etosa, naravi, razaranje ljudske prirode i smisla ljudske prirode, znate. Sve su to znamenja našeg vremena i, jednostavno, očigledno je da nas bog i dalje voli čim šalje takve opomene, kao što je

vision-win-say-church-leaders.html; „Orthodox Church Leaders Blame Conchita Wurst for Balkan Floods”, Advocate, <http://www.advocate.com/world/2014/05/24/orthodox-church-leaders-blame-conchita-wurst-balkan-floods>; „Conchita Wurst's Eurovision 2014 win caused Balkan floods, says Serbian Church leader”, The Independent, <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/music/news/god-punished-balkans-with-floods-for-conchita-wursts-eurovision-2014-win-says-serbian-church-leader-9419300.html>; „Eurovision Winner Conchita Wurst Is To Blame For Balkan Floods Says Serbian Church Leader”, The Huffington Post, http://www.huffingtonpost.co.uk/2014/05/23/eurovision-winner-conchita-wurst-blame-balkan-floods-serbian-church-leader_n_5378847.html

17. „Amfilohije: Poplave su opomena zbog Končite Vurst, to je „dokaz da nas Bog još voli””, ibid

i Srbiji poslao. To su opomene božje da se malo zamislimo nad sobom i putem kojim krećemo, koji prihvatamo da je to normalni ljudski put.

(Amfilohije u intervjuu za Novu TV, 18. 5. 2014.)

Takođe, ovaj incident predstavlja i odraz nespremnosti države da stane na put transfobičnom govoru mržnje, pošto je Amfilohije i ranije imao otvoreno homofobične i transfobične izjave, naročito povodom parade ponosa. Izjava dodatno dobija na težini kad se ima u vidu da dolazi neposredno nakon što je Irinej, patrijarh SPC, direktno optužio paradu ponosa za katastrofalne poplave. Ovi slučajevi transfobičnog govora mržnje osoba koje se nalaze na najvišim mestima u crkvenoj hijerarhiji, posebno su zabrinjavajući kad imamo u vidu da se prema rezultatima popisa iz 2011. godine, 84,6% stanovništva Srbije izjasnilo kao pravoslavni hrišćani.

3. Analiza prijavljenih slučajeva

3.1. Osnovne informacije o slučajevima

Tokom projekta su u zajedničku bazu TGEU iz Srbije prijavljena dvadesetčetiri transfobična incidenta. Šest slučajeva (25%) kategorisani su kao diskriminatorni incidenti, u devet slučajeva (37%) u pitanju je fizičko nasilje, pet slučajeva odnose se na verbalni napad, dve osobe prijavile su seksualno uznemiravanje, u jednom slučaju u pitanju je nezakonito hapšenje i u jednom govor mržnje.

Većina žrtava koje su doživele incident su trans žene (79%), u 12% su u pitanju trans muškarcima, jedna osoba se prilikom prijavljivanja slučaja identifikovala kao transrodna, a u jednom slučaju je govor mržnje usmeren protiv cele trans* zajednice.

Analiza pokazuje da se počinioci zločina nalaze u praktično svim grupama - kao administrativni radnici/e (16%), zdravstveni radnici/e (8%), stanodavci, verske vođe i predstavnici vojske (po 4%). u 29% slučajeva počilac je nepoznat, pri čemu se incident dogodio na ulici ili u javnom prevozu; u šest slučajeva (25%) koje su prijavile trans seksualne radnice, počinioci su policijski službenici, dok je u jednom slučaju počilac fizičkog nasilja bio klijent.

3.2. Slučajevi diskriminacije nad trans* osobama

Od ukupnog broja prijavljenih incidenata u okviru ProTrans projekta, 25% su slučajevi diskriminacije, od kojih se 66% odnosi na različite teškoća u vezi sa pravnim priznanjem rodnog identiteta.

Dve transpolne osobe iz dva različita mesta u Srbiji, našle su se u sličnoj situaciji pri pokušaju da promene lična dokumenta po završetku hirurškog usklađivanja. U prvom slučaju, načelnica matične službe konstatovala je da oni kao služba nisu nadležni i predložila osobi da tuži matičnu službu zato što mu je pogrešno upisala podatke pri rođenju. Tom prilikom je osobu uputila na određenog advokata, koji je za tužbu tražio honorar u iznosu većem od prosečne plate u Srbiji. Osoba je našla drugog advokata koji je tražio manje novca, ali je načelnica u međuvremenu otišla na bolovanje, tako da se ceo postupak odužio. Situacija se razrešila nako što se osoba obratila gradonačelniku, na čije insistiranje se proces ubrzao i osoba je nakon devet meseci od trenutka podnošenja zahteva dobila dokumenta sa željenim imenom, novim matičnim brojem i promenjenom oznakom pola. Druga osoba je naišla na sličan odgovor službenice u matičnoj službi: predloženo joj je da tuži opštinu, kako bi se promena uvela kao ispravljanje greške. I ovde je proces okončan nakon više meseci uz angažovanje dva advokata i intervenciju nadređene osobe. Ova dva prijavljena incidenta ilustruju teškoće na koje transpolne osobe u Srbiji već dugi niz godina nailaze pri podnošenju zahteva za promenu podataka u dokumentima.

Usled nemogućnosti promene dokumenata pre završetka hirurškog usklađivanja tela s rodnim identitetom (a koja se

odnosi kako na transpolne osobe do okončanja celokupnog hormonsko-hirurškog tretmana, tako i na osobe drugih trans* identiteta koje ne žele da prolaze kroz taj proces) proizlazi još jedna velika teškoća s kojom se trans* osobe u Srbiji svakodnevno susreću - prisilno autovanje u svakoj situaciji kad osoba treba da pokaže bilo koji dokument u kome stoje staro ime i oznaka pola, odnosno podaci koji nisu u skladu sa izraženim rodnim identitetom osobe. Iskustva grupe samopodrške u okviru organizacije Gayten-LGBT pokazuju da su ove situacije toliko uobičajene da ih trans* osobe često ne prepoznaju kao institucionalno nasilje ili diskriminaciju, već ih prihvataju kao neizbežan deo svakodnevnog života i pokušavaju da pronađu mehanizme kako da izađu na kraj s njima. Dva prijavljena slučaja odnose se upravo na ove situacije. Jedan trans muškarac je podneo zahtev za produženje lične karte. Kada je na njega došao red, službenica je nekoliko puta naglas prozivala njegovo žensko ime, uprkos njegovim pokušajima da je utiša i da joj objasni situaciju. Na kraju su sve prisutne osobe u čekaonici zurile u njega. Neprijatna situacija nastavila se i nakon izlaska iz policije - dve osobe koje su bile u čekaonici prepoznale su ga na ulici i veoma glasno komentarisale njegovu situaciju, tako da i ostali prolaznici/e mogu da čuju o čemu se radi. Nažalost, ovakvo javno posramljivanje otkrivanjem nečijeg rodnog identiteta nije retkost, i u skladu je s iskustvima drugih trans* osoba, članova/ca grupe podrške.

Naredni incident, koji je takođe posledica nepostojanja procedure pravnog priznanja rodnog identiteta koja bi omogućila promenu dokumenata pre poslednjeg hirurškog zahvata, odigrao se u banci u kojoj osoba ima račun. Naime, ovaj trans

muškarac je duže vreme odlazio isključivo u jednu filijalu u kojoj je verovao da su svi upoznati s njegovom pričom. Međutim, desilo se da je naišao na novu službenicu, koja je najpre insistirala da se pojavi osoba - vlasnica dokumenata. Nakon što je objasnio da je to on i da se nalazi u procesu usklađivanja tela s rodnim identitetom, službenica je klimnula glavom i uzela dokumenta, a zatim, u konsultaciji s drugom koleginicom, odgovorila da ne postoji mogućnost da podigne novac zato što je kartica istekla. Osoba je podnela zahtev za izdavanje nove kartice. Nakon što je nova kartica stigla, pokušao je da na bankomatu podigne novac, ali bez uspeha. Nakon više neuspelih pokušaja, otišao je u filijalu da pita u čemu je problem i dobio odgovor da podizanje novca nije moguće zato što je stara kartica i dalje važeća, i da ne razumeju kako i zašto je došlo do izdavanja nove.

Diskriminacija postoji i u sistemu zdravstvene zaštite. Trenutna procedura usklađivanja tela s rodnim identitetom podrazumeva da lekar opšte prakse osobi da uput za specijaliste/kinje - članove/ce tima za rodni identitet - psihijatra, endokrinologa i hirurga. Međutim, zdravstveni radnici/e često nisu informisani o samoj proceduri upućivanja, niti imaju dovoljno znanja o trans* identitetima, a, nažalost, neke trans* osobe su upravo u zdravstvenim ustanovama doživele transfobične i homofobične incidente. Jedna trans* žena iz manjeg mesta u Srbiji, tražila je od lekarko opšte prakse uput za komisiju za lečenje transrodnih poremećaja¹ u Beogradu; međutim, lekarka opšte prakse odbila je da joj napiše uput „jer nema ovlašćenja“, i uputila je lokalnom

1. Nažalost, u imenu komisije i dalje stoji da su u pitanju transrodni poremećaji. Pozitivnu promenu, pak, predstavlja promena imena Kabineta za transrodna stanja pri Klinici za psihijatriju Kliničkog centra Srbije.

psihijatru. Komunikacija s lokalnim psihijatrom bila je veoma neprijatna - psihijatar je izjavio da nikad nije čuo da za trans* osobe i trans* stanja, odbio da joj da uput, a u dijagnozi je naveo da je soba homoseksualna, što niti je tačno, niti postoji kao dijagnostička kategorija.

Među prikupljenim incidentima upadljivo je odsustvo slučajeva diskriminacije na radnom mestu. Prethodno iskustvo organizacije Gayten-LGBT ukazuje na nekoliko mogućih razloga: veoma je teško pronaći i zadržati posao tokom procesa tranzicije; ukoliko osoba ima posao u periodu kad postoji razlika između izraženog rodnog identiteta i ličnog imena i oznake pola u dokumentima, to su obično poslovi na kojima osobe nisu prijavljene (delimično i da bi se izbeglo pokazivanje ličnih dokumenata poslodavcu, odnosno autovanje); usled visoke stope nezaposlenosti u Srbiji, posao se teško nalazi, tako da se osobe generalno retko odlučuju da prijave diskriminaciju i mobing. Međutim, jedan slučaj diskriminacije trans* osobe prilikom prevremenog odlaska u penziju dobio je veliku medijsku pažnju. Helena, major u Vojski Srbije, prihvatila je predlog za prevremeno penzionisanje. Međutim, u dopisu tim povodom stoji da ona "zbog svoje transeksualnosti može uzrokovati štetne posledice po ugled Vojske Srbije". UG Egal je u Helenino ime podneo prihtužbu Poverenici za zaštitu ravnopravnosti, koja je ocenila da je ovim prekršena odredba člana 12 Zakona o zabrani diskriminacije kojom je propisana zabrana uznemiravanja i ponižavajućeg postupanja koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica ili grupe ljudi na osnovu njihovog ličnog svojstva (...). Takođe, Poverenica je preporučila Generalštabu i Ministarstvu odbrane da upute pisano izvinjenje Heleni i preduzmu mere za

smanjivanje transfobije, povećanje tolerancije i sprečavanje diskriminacije prema trans* vojnim licima.

3.3. Slučajevi direktnog nasilja nad trans* osobama

Tri četvrtine incidenata prijavljenih u okviru ProTrans projekta čini direktno nasilje, od čega je više od polovine (55%) usmereno protiv seksualnih radnica. Zbog dodatnih teškoća s kojima se suočavaju trans* seksualne radnice, ove dve grupe incidenata ćemo zasebno analizirati.

Od osam prijavljenih slučajeva direktnog nasilja, pet slučajeva odnosi se na uznemiravanje i verbalno i/ili fizičko nasilje na ulici i javnom prevozu; jedna osoba prijavila je verbalni napad u zdravstvenom sistemu, jedna osoba je preživela seksualno uznemiravanje i pretnje stanodavca, a jedan slučaj odnosi se na govor mržnje.

Počinioci napada na ulici ili javnom prevozu uglavnom su nepoznati žrtvi i retko bivaju uhapšeni i procesuirani. U manjem mestu u Srbiji trans ženu je napalo pet muškaraca. Napadači su je sačekali kad je izašla iz kluba i opkolili je. Pretili su joj da će je zaklati nožem i baciti preko mosta na kojem su se u tom trenutku nalazili. U jednom trenutku je pomislila da će uspjeti da im pobegne, ali je jedan napadač potrčao za njom, iz sve snage je udario u glavu, a zatim šutnuo u leđa. Vikao je da će je zaklati. Žena je vrištala je i dozivala u pomoć, a napad se nastavio sve dok nije naišao prolaznik, a napadač pobegao. Ubrzo nakon toga stigla je i policija. Međutim, na zahtev organizacije Gayten-LGBT upućen policiji za dobijanje informacija

o daljem toku istrage stigao je odgovor da nemaju podatke o opisanom incidentu.

Organizaciji Gayten-LGBT trans osoba je prijavila slučaj napada u gradskom prevozu pri povratku s posla iz popodneve smene. U autobusu joj je prišao nepoznati mladić i, nakon dužeg odmeravanja, stavio joj ruku pod košulju da „proveri šta je”. Nakon što se osoba odbranila, napadač je pripretilo: „Nemoj da proverim šta imaš dole!” Napadač ju je zatim gurnuo na šipku, a osoba je, nakon kratkog koškanja i guranja, uspela da pobegne iz autobusa. Poražavajuće je što se ostali putnici nisu mešali, osim jedne starije žene koja ju je optužila da „ugrožava ostale putnike jer moraju da se pitaju šta je ona.“ Nažalost, ovaj transfobični komentar reprezentativan je za stav prema (manifestno) osobama koje se rodno ne koformiraju u Srbiji, i često se koristi kao opravdanje nasilja kome su trans* osobe izložene.

Slučaj verbalnog napada od strane članica prvostepene lekarske komisije Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje, prijavila je osoba iz manjeg mesta na jugu Srbije. Osoba je komisiji podnela zahtev za rehabilitaciju zbog obrade radi hirurškog usklađivanja tela s rodnim identitetom, uz izveštaje četiri lekara-specijaliste. Međutim, članice komisije su ga verbalno napale, a uz uvrede i poniženja su prokomentarisale da „takvima poput njega ne treba dozvoliti lečenje nigde“ i da ih „treba proterati iz zemlje“. Osobi je nakon celog događaja pozlilo, tako da je intervenisala Hitna pomoć.

Mlada trans* žena je prijavila incident čiji je počinitelj vlasnik stana u kome je iznajmljivala sobu. On je ušao u njenu sobu, ispreturao njen orman dok je bila na poslu i na taj način saznao za njen rodni identitet. Zatim je pokušao da je privoli na

intimne odnose „jer tako nešto nikad nije probao, pa ga muči znatiželja“ Nakon njenog odbijanja, pripretilo joj je da „kad neće s njim nežno, moraće grubo s njegovim sinom“, koji je član jedne ekstremističke organizacije i koji „ima druge metode za takve kao što je ona“. Ona je u roku od nekoliko sati napustila iznajmljeni prostor i preselila se kod prijatelja, a stvari i novac za depozit je dobila, tek pošto je pripretila gazdi prijavom za to što je uradio.

Transpolna žena koja se, nakon završetka hirurškog usklađivanja tela s rodnim identitetom, vratila u svoj rodni grad u Vojvodini, prijavila je tri transfobična verbalna napada od strane osoba koje su znale njen rodni identitet - kako članova porodice, tako i nepoznatih osoba. Sva tri prijavljena incidenta, pored verbalnog napada uključuju prisilno autovanje. Tako je motociklista, prolazeći pored nje, dobio homofobičan komentar, a zatim svim osobama pored kojih je prolazio ponavljao da je ona gej. Drugom prilikom je rođak osobe, vidno pijan, na ulici na sav glas uzvikivao homofobične komentare na njen račun, tako da su to mogle da čuju sve komšije. Posebno stresnu situaciju za ovu ženu predstavlja prolazak pored jedne radionice u kojoj majstori znaju za njen rodni identitet i to prepričavaju svim mušterijama, koji joj vrlo često dobacuju transfobične i homofobične komentare. Ovo je za nju naročito teška situacija, zato što se ta radionica nalazi u ulici kojom mora da svakodnevno prolazi kako bi došla do centra grada. Teškoće s kojima se svakodnevno suočava ova žena predstavljaju jedan od osnovnih razloga zašto transpolne osobe posle procesa usklađivanja uglavnom ne žele da se vrate u mesto u kome su odrastale.

3.4. Nasilje nad trans* osobama koje se bave uličnim seksualnim radom

Trans* osobe koje se bave seksualnim radom na ulici su u posebno teškoj situaciji, naročito kada je reč o izloženosti nasilju i nepostojanju pravne i policijske zaštite. Prava i živote trans* seksualnih radnica/ka ugrožavaju policija, klijenti, nepoznate osobe na ulici, partneri/ke i članovi/ce porodice, a iskustva Slobode prava ukazuju na diskriminatorno ponašanje zaposlenih u institucijama u najrazličitijim situacijama - prilikom pokušaja dobijanja dokumenata, ostvarivanja prava iz oblasti socijalne zaštite, traženja zdravstvenih usluga, itd.

U Srbiji seksualni rad predstavlja prekršajno delo za koje se izriče kazna do trideset dana zatvora. Mada je za hapšenje zbog bavljenja seksualnim radom neophodno da osoba bude uhapšena na delu ili da postoji pisani iskaz klijenta/kinje, svedoka/kinje ili seksualne radnice/ka, u praksi se često dešava da se osobe hapse samo zato što se nalaze na određenim mestima za koja se zna da se tu odvija seksualni rad. Mada je poznavanje svojih prava u nekim slučajevima dovoljno da zaustavi policiju od protivzakonitog hapšenja, ono policiji neretko predstavlja povod za demonstraciju sile i nasilje nad seksualnim radnicama/ima.

Tokom trajanja projekta, Sloboda prava je prikupila podatke o deset transfobičnih incidenata. Svi ovi incidenti uključuju verbalni napad - uvrede, pretnje i transfobične komentare. Od ukupnog broja slučajeva, u 70% prijavljenio je i fizičko nasilje; u jednom slučaju policajac je seksualno uznemiravao seksualnu radnicu, a jedna seksualna radnica je protivzakonito uhapšena i zadržana preko noći u pritvoru. U tri slučaja počinio

su nepoznate osobe, dok je u jednoj prijavi počinitelj fizičkog nasilja klijent. Poražavajuće je što su u 60% slučajeva počinioci pripadnici policijskih snaga, pri čemu ti incidenti uključuju verbalne napade, fizičko nasilje i seksualni napad. Zato je i razumljivo što seksualne radnice odbijaju da incidente prijave nadležnim organima - na pitanje da li su incident prijavile policiji, odgovor je uvek negativan, a kao razlozi za takvu odluku navode se nepoverenje u policiju, prethodna loša iskustva pri pokušaju prijavljivanja, strah od dodatnog maltretiranja u stanici, kao i to da su počinioci upravo policajci. S druge strane, time što njihovi pripadnici učestvuju u različitim vrstama zlostavljanja, policija šalje jasnu poruku celom društvu da je nasilje nad trans* osobama koje se bave seksualnim radom dozvoljeno. Jedina podrška koju seksualne radnice/i imaju dolazi od drugih seksualnih radnica/ka (što je i dokumentovano u prikupljenim slučajevima) i organizacije Sloboda prava². Time što su na margini jedne već ozbiljno marginalizovane grupe, za osobe koje se bave seksualnim radom ključno je da se programi podrške (pre svega pravnog savetovanja i psiho-socijalne podrške) nastave i dalje razvijaju, kao i da se unapredi i primeni sistem za nadzor ponašanja policije.

2. U prethodnoj deceniji je to bio tim JAZAS-a.

„Stajala sam sa dve koleginice (trans seksualne radnice) kod trafike u T, kada je došao policijski auto. Jedan policajac nam je trazio lične karte. Kada je uzeo lične karte, počeo je da nas vređa: „mamu vam j**m pedersku!” Ja sam odgovorila da ću zapisati tablice i da ću prijaviti slučaj. On je vratio lične karte koleginicama, a mene je grubo ubacio u kola i odveo me u stanicu gde su me ispitali za seks rad. Ja nisam ništa priznala, pa je policajac uzeo da sam piše moju izjavu. Ja sam odbila da potpišem izjavu i rekla sam da imam pravo da stojim i da šetam gde god zelim. Drugi policajac se sve vreme nije mešao. Prenočila sam u pritvoru i ujutru oko pet su me pustili.“*

A, aktivista/kinja i seksualna radnica

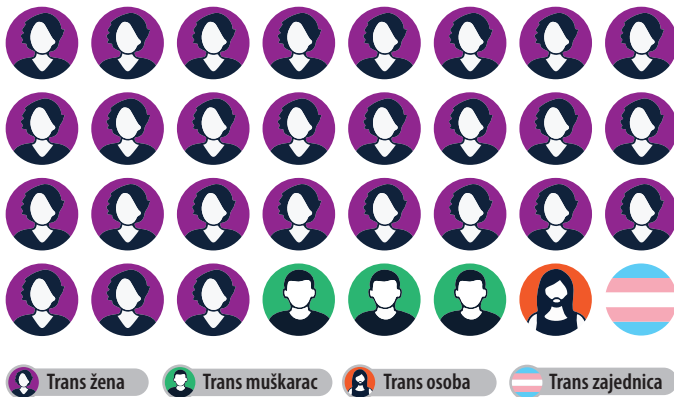
Monitoring zločina iz mržnje i diskriminacije nad trans* osobama

Projekat ProTrans

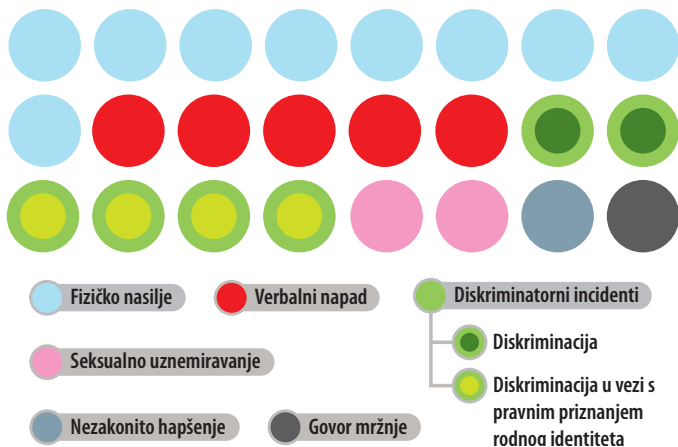
Gayten-LGBT

Tokom trajanja projekta zabeležena su 24 incidenta

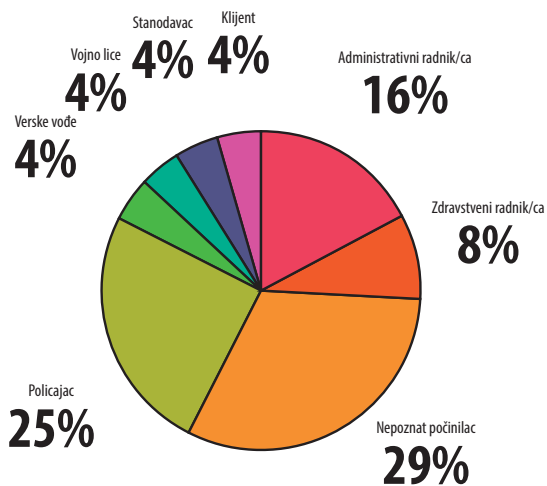
OSOBE KOJE SU DOŽIVELE INCIDENT

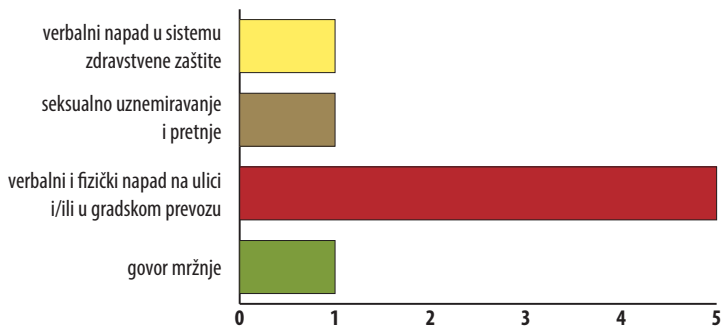
VRSTE PRIJAVLJENIH INCIDENATA

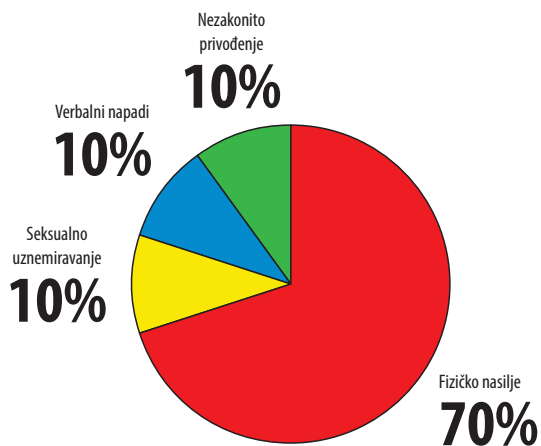
POČINIOCI INCIDENATA

DIREKTNO NASILJE (BEZ SLUČAJEVA SEKSUALNIH RADNICA)

DIREKTNO NASILJE NAD TRANS* SEKSUALNIM RADNICAMA

4. Preporuke

Kako bi se umanjilo strukturalno i direktno nasilje nad trans* osobama i stvorio siguran prostor u kome trans* osobe mogu da prijave incidente i dobiju potrebnu pravnu i psiho-socijalnu podršku, neophodno je preduzeti mnogo koraka usmerenih kako ka pojedincima/kama, tako i ka različitim formalnim i neformalnim grupama, donosiocima odluka, predstavnicima institucija, kao i društvu u celosti. Sedam najvažnijih preporuka koje proizilaze iz ovog izveštaja izložene su u nastavku teksta.

1. Rešiti pitanje pravnog priznanja rodnog identiteta i omogućiti sveobuhvatnu pravnu zaštitu trans* osoba usvajanjem Zakona o rodnom identitetu

Analiza prijavljenih slučajeva pokazala je da su slučajevi diskriminacije uglavnom povezani s nedostatkom procedure pravnog priznanja rodnog identiteta. Nepostojanje brze, transparentne i jednostavne procedure pravnog priznanja rodnog identiteta trans* osobe stavlja u nepovoljan položaj u svakoj situaciji koja od njih zahteva pokazivanje dokumenata u kojima se nalaze lično ime i oznaka pola i značajno otežava obrazovanje, rad i zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu, itd. Takođe, nemogućnost promene ovih podataka u dokumentima osobu primorava da se autuje u velikom broju svakodnevnih situacija, usled čega rizik od transfobičnih incidenata i diskriminacije na osnovu rodnog identiteta raste. Mada u ovom izveštaju nisu prijavljeni takvi

slučajevi, iskustvo organizacije Gayten-LGBT u direktnom radu s trans* osobama govori o teškoćama i neregulisanim pitanjima u sferi bračnog i porodičnog života, ostvarivanja prava na osiguranje, itd. Zato organizacija Gayten-LGBT smatra da je neophodno hitno usvajanje Zakona o rodnom identitetu koji će zaštititi prava trans* osoba u različitim sferama života i omogućiti efikasno i transparentno pravno priznanje rodnog identiteta.

2. Omogućiti edukaciju zdravstvenih radnika/ca i saradnika/ca o trans* identitetima i procesu usklađivanja tela s rodnim identitetom

Dva slučaja prijavljena u okviru ProTrans projekta, kao i iskustva drugih trans* osoba ukazuju na potrebu za edukacijom zdravstvenih radnika/ca i saradnika/ca o osobama trans* identiteta i procesu usklađivanja tela s rodnim identitetom. Ovo je naročito važno za lekare/ke koji rade u sistemu primarne zdravstvene zaštite i upućuju trans* osobe na članove/ce Republičke komisije za transrodna stanja. Zato će organizacija Gayten-LGBT, u saradnji s članovima/icama komisije, započeti program edukacije namenjen ovoj ciljnoj grupi.

Takođe, postoji potreba za edukacijom zdravstvenih radnika/ca o zdravstvenim potrebama trans* osoba različitih identiteta i specifičnim pitanjima vezanim za hormonsku terapiju i hirurško usklađivanje.

3. Izradati smernice za medijsko izveštavanje o trans* osobama

Mada mediji u Srbiji prate svetski trend povećanja vidljivosti trans* osoba, očigledna je potreba za unapređenjem načina na

koji se izveštava o ovim temama, pre svega u smeru izbegavanja senzacionalizma i usmeravanja na edukativni aspekt i senzibilizaciju javnosti o trans* osobama i njihovom životu. Pored toga, neophodna je upotreba ispravne i senzitivne terminologije i pojmova koji ne patologizuju, ne vređaju i ne ograničavaju osobe trans* identiteta. Takođe, povećanje medijske vidljivosti odnosi se na transpolne osobe, tako da je potrebno povećati vidljivost trans* osoba drugih identiteta. Organizacija Gayten-LGBT će u narednih šest meseci izraditi smernice za medijsko izveštavanje i distribuirati ih udruženjima novinara i medijskim kućama.

4. Osigurati kontinuitet usluga koje organizacije civilnog društva pružaju trans* osobama¹ i otvoriti prostor za njihovo dalji razvoj.

5. Nastaviti monitoring diskriminacije i zločina iz mržnje nad trans* osobama i redovno izveštavati donosiocima odluka, LGBT zajednicu i javnost o prikupljenim podacima.

6. Zaštititi prava trans* osoba koje se bave seksualnim radom

Ova analiza pokazala je da najranjiviju grupu trans* osoba predstavljaju trans* osobe koje se bave uličnim seksualnim radom. One su izložene nasilju i diskriminaciji zbog svog rodnog identiteta, bavljenja seksualnim radom, lošije socio-ekonomske situacije i, u slučaju Romkinja, etničkog porekla. Pošto se

1. Ovde je pre svega reč o pravnim konsultacijama i uslugama iz oblasti psiho-socijalne podrške, kako vršnjačkim, tako i profesionalnim. Takođe, potrebno je stvoriti uslove za besplatno pravno zastupanje, naročito za trans* osobe koje se nalaze u lošoj socio-ekonomskoj situaciji.

seksualni rad u Zakonu o javnom redu i miru smatra prekršajem, većina seksualnih radnica nasilje ne prijavljuje policiji kako bi izbegle zatvorsku kaznu. Zato je neophodan korak u unapređenju položaja trans* seksualnih radnica/ka dekriminalizacija/depenalizacija seksualnog rada. Takođe, potrebno je osigurati nastavak programa psiho-socijalne i pravne podrške seksualnim radnicama koje sprovode organizacije civilnog društva, a javnost i donosiocce odluka informisati o problemima s kojima se ova nevidljiva grupa svakodnevno susreće.

7. Usvojiti protokol o postupanju policije koji policiju obavezuje da trans* osobe prilikom privođenja, saslušanja i izdržavanja kazne tretira u skladu s njihovim rodnim identitetom, koji može biti različit od njihovog ličnog imena i oznake pola u dokumentima.

5. O organizaciji Gayten-LGBT

ORGANIZACIJA GAYTEN-LGBT osnovana u Beogradu 2001. godine. Nastala je od udruženja Arkadia – gej i lezbejski lobi, koje je osnovano 1990. godine. Posle osnivanja, aktivisti/kinje organizacije Gayten-LGBT učestvovali su u dugoročnom projektu Kampanja protiv homofobije (1994-2000) koju je predvodio Dejan Nebrigić, dobitnik nagrade Felipe de Souza. Naziv organizacije Gayten-LGBT inspirisan je Getenom, svetom androginih bića, opisanom u knjizi Ursule Le Gvin „Leva ruka tame“, koji u svojoj istoriji nije imao ratove i sukobe.

Gayten-LGBT je prva sveuključujuća organizacija koja, pored lezbejki i gej muškaraca, okuplja i biseksualne, trans osobe, kao i interseks, queer i heteroseksualne osobe, afirmišući njihova prava, potrebe, probleme, postojanje i kulturu. Vrednosti na kojima počiva Gayten-LGBT podstiču LGBTIQ osobe i njihove heteroseksualne podržavaoce/teljke da rade zajedno uz puno poštovanje i uvažavanje specifičnosti i razlika svake od grupa i pojedinaca/ki. Još jedna važna kategorija rada organizacije su rodni identitet i izražavanje, kao i druge kategorije u pogledu interseksionalnosti (starost, rasa, etničko poreklo, zdravstveno stanje, itd.), dok je rad organizacije zasnovan na principima queer i postfeminističke teorije.

Gayten-LGBT od 2006. godine fokusira svoj rad i na osobama trans* identiteta, kako kroz pružanje direktne podrške trans* osobama putem grupe podrške, LGBTIQ SOS telefona,

individualnih pravnih konsultacija i psiho-socijalne podrške u direktnom kontaktu, preko telefona, imejla, Fejsbuka i Skajpa, tako i kroz saradnju sa domaćim i međunarodnim organizacijama i institucijama na senzibilizaciji i edukaciji o egzistenciji trans* osoba i teškoćama s kojima se susreću. U novembru 2013. godine organizacija je predstavila Model zakona o rodnom identitetu, kojim se uređuju i štite prava trans* osoba i trenutno zagovara njegovo usvajanje.

Više informacija o organizaciji Gayten-LGBT dostupno je na sajtu *www.transserbia.org*, kao i na Fejsbuk stranici Gayten-LGBT.

6. Reference

- AMNESTY INTERNATIONAL (2012) The state decides who I am. Lack of legal gender recognition for transgender people in Europe. London: Amnesty international Ltd.
- Commissioner for Human Rights (2009) Human rights and gender identity. Strasbourg: Office of Commissioner for Human Rights Council of Europe.
- COUNCIL OF EUROPE (2010) Recommendation CM/Rec (2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity.
- ĐURIĆ, M. (2013) Analiza položaja transpolnih osoba u Srbiji u vezi sa ostvarivanjem ličnih i drugih prava. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana Republike Srbije.
- Džogđzakarta principi: principi primene Zakona o međunarodnim ljudskim pravima vezanim za seksualnu orijentaciju i rodni identitet (2012) Smederevo: Regionalni info centar.
- JARIĆ, I. (2010) Nasilje: LGBTIQ osobe i njihova svakodnevnica u Srbiji. Beograd: Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava.
- KOHLER, R., RECHER, A. and EHRT, J. (2013) Legal Gender Recognition in Europe. Transgender Europe.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013.

- Ministarstvo zdravlja (2012) Rešenje o obrazovanju Republičke stručne komisije za lečenje transrodnih poremećaja br: 119-01-133/2012-20. Beograd.
- Mišljenje i preporuke Poverenika za zaštitu ravnopravnosti 297/2011, del. br. 202 od 24.2.2012. na pritužbu M. Đ. protiv Pravnog fakulteta zbog diskriminacije na osnovu pola u oblasti pružanja usluga.
- MRŠEVIĆ, Z., PAVLOVIĆ, S., ĐURIC, M. i ŠARČEVIĆ, P. (2013) Preporuke zajedničke radne grupe Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana za analizu propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana Republike Srbije.
- PAVLOVIĆ, S. (2013) Analiza pozitivno pravnih propisa koji se tiču transpolnih osoba, Beograd, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana Republike Srbije.
- Porodični zakon, Sl. glasnik RS, 18/05 i 72/11.
- Poslovnik o radu Republičke stručne komisije za lečenje transrodnih poremećaja (2012). Beograd: Službeni glasnik.
- PROTIĆ, Đ. (ur.), (1992) ICD-10 Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja. Klinički opisi i dijagnostička iskustva. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- RFZO (2012) Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o načinu i postupku ostvarivanja prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja.
- Standardi za zdravstvenu zaštitu koja se obezbeđuje iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja u postupku promene pola iz medicinskih razloga, usvojeni na drugoj sednici

- Republičke stručne komisije za lečenje transrodnih poremećaja (5. jun 2012) (dobijeni kao odgovor Ministarstvu zdravlja Republike Srbije broj 500-01-1532/2012-14 od 19.10.2012. godine na upit organizaciji Gayten-LGBT).
- STIJELJA, I., VUJIĆ, K. i dr. (2013) Ravnopravnost - regulativa i realnost. Beograd: Komitet pravnika za ljudska prava.
- TODOROVIĆ, D. (ur.) (2013) Izveštaj o implementaciji Preporuke CM/Rec (2010)5 Komiteta ministara zemljama članicama o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta u Srbiji. Beograd: Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava.
- Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik RS, 83/06.
- Ustavna žalba zbog propuštanja državnog organa da odluči o zahtevu podnosioca ustavne žalbe za promenu podataka o polu, Ustavni sud, predmet UŽ-3238/2011, od 8.3.2012.
- VUJOVIĆ, S. (2010) Molba za izmenu člana 61.12 Zakona o zdravstvenom osiguranju - Medicinsko obrazloženje. Beograd.
- WHITTLE, S., TURNER, L. and AL-ALAMI, M. (2007) Engendered penalties: Transgender and Transsexual People's Experiences of Inequality and Discrimination. London: Press For Change.
- WPATH - Svetsko udruženje profesionalaca za transrodno zdravlje (2014) Standardi nege zdravlja transpolnih, transrodnih i osoba koje se rodnog ne konformiraju (7. verzija). Beograd: Gayten-LGBT
- Zakon o mladima, Sl. glasnik RS, br. 50/2011.
- Zakon o radiodifuziji. Sl. glasnik RS, 42/2002, 97/2004, 76/2005, 79/2005 - dr. zakon, 62/2006, 85/2006, 86/2006 - ispr. i 41/2009).

Zakon o radu, Sl. glasnik RS, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014

Zakon o socijalnoj zaštiti, Sl. glasnik RS, 24/2011.

Zakon o učeničkom i studentskom standardu, Sl. glasnik RS, 18/2010 i 55/2013.

Zakon o visokom obrazovanju, Sl. glasnik RS, 76/2005, 100/2007, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013.

Zakon o zabrani diskriminacije, Sl. glasnik RS, br. 22/2009.

Zakon o zdravstvenom osiguranju, Sl. glasnik RS, 107/2005, 109/2005 - ispr., 57/2011, 110/2012 - odluka US i 119/2012.

Zakon o javnom redu i miru, Sl. glasnik RS, br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon i 85/2005 - dr. zakon.

ZULEVIĆ J. (2012) Istraživanje problema transeksualnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije. Beograd: Gayten-LGBT.

